

HAGYOMÁNY

A húsvéthétfői „gurgulázás” Zamárdiban

A húsvéti ünnepekörhöz tartozóan számos szokást ismerünk, amelyek valamilyen módon kapcsolódnak a festett (ritkább esetben festetlen) tojáshoz. Ezen szokások legtöbbször valamilyen mágikus tartalommal bírt, leginkább a termékenységet igyekeztek pozitívan befolyásolni velük. A tojások felhasználási módja nyelvterületszerre hasonló. Országszerre ismer a tojásfestés hagyománya, ám a festés, díszítés technikája igen változatos, a motívumvilág és a díszítettség tájegységenként eltérő. A tojás színe általában a piros, ezzel a színnel jelképezik Jézus keresztfán kiontott véréét. Az adatközlőimmel folytatott beszélgetéseken elhangzottak alapján még többen úgy mondták, hogy Jézus lehullott vére festi meg a húsvéti főtt tojásokat. Éppen ezért ezeket nem a megszokott módon használják. Csak néhány darabot visznek az ételszentelésre, de a többi tojás is más jelentőséget kap, és hasonlóan a karácsonyi asztal morzsáihoz, ezek maradékait sem szabad kidobni.¹

A húsvéti festett tojások elengedhetetlenek a vasárnapi reggelinél, már a szentelésre is minimum annyit visznek, ahányan vannak a családban. Legfontosabb szerepük mégis következő nap van. Húsvéthétfőn a lányokat meglocsoló fiúk, legények kapják a locsolásért cserébe. Már az is egyfajta versengésre adott okot a gyerekeknél, hogy ki hány tojást gyűjtött, és ezek mennyire szépek. A rengeteg tojással aztán a fiúk délután kimentek a határba játszani, ahol csatlakoztak hozzájuk a lányok is, és ott *gurigatták* a tojásokat.

A legtöbb közép-európai nép ismer valamilyen húsvéti tojásjátékot. Például „*Svájcban a tojásgurítás nemcsak a gyerekek, de a felnőttek szokása is.*”² Már a középkorból vannak adatok a tojások összeállítására, ezzel pecsételték a mátkaságot.³ Moldvában a mai napig fennmaradt ilyen középkori eredetű szokás, a *csokkantás*. Ilyenkor 2–2 lány vagy legény 1–1 piros tojást fog, amit összeütnek és testvérré fogadják egymást, majd az összetört tojásokat közösen megeszik. A tojásjátékokra Erdélyből származó adatokat is találunk. Sok helyről származik adat összeállításukra, annak megszerzése céljából: a tojások összeállítását követően az kapta az eltört tojást, akie épen maradt. A Nyárad mentéről Zilahy József⁴ ír tojásjátékról, ahol a gyerekek napot dobtak, vagyis „*kukba hajították mindnyájan a tojást, hogy nap legyen belőle.*” A tojásállításról már a XIX. század végéről vannak feljegyzések. Temes, Torontál és Krassó-Szörény vármegyékben ez a fiatalok szokása volt, az összeállítás után a törött tojást azt kapta, aki a sajátjával összetörte.

A tojásokkal történő versengés, az ügyesség, rátermettség bizonyítására szolgáló játékok a Dunántúlon jellemzően elterjedtek voltak. Ezek közé tartozott a pénzzel való dobálás, a gurítás. Lukács László egyik átfogó tanulmányában részletesen mutatja be ezeket.⁵ *Tojásütés, tojásba vágás*, vagyis a tojás pénzzel történő eltalálása igen elterjedt. Ez a kisebb fiúk és a nagyobb legények játéka is volt. A locsolás során kapott pénzt és tojást igyekeztek gyarapítani ezzel. A játék lényege minden esetben hasonló: a földre rakott, vagy tenyérben tartott tojásba kellett a pénzt beledobni. Ha ez sikerült, akkor a tojás a dobót illette, ha viszont mellé dobott, akkor a pénz a tojás tulajdonosává lett.⁶ Lajoskomáromban (Fejér megye) például fizetett a dobó a tojás tulajdonosának, hogy dobhasson, és minden alkalommal meg kellett ezt ismételnie, ha nem sikerült, de próbálkozni szeretett volna tovább.

¹ Király Lajos: A kalendáriumi jeles napok népszokásai és hiedelmei Somogyban. Kaposvár, 1995. 47.

² Lévainé Gábor Judit: Komátál. Ethnographia LXXIV. 1963 [230–260.] 240.

³ A Sándor-kódex például már említést tesz a komatálba helyezett húsvéti tojásról. Lévainé Gábor Judit: Komátál. Ethnographia LXXIV. 1963 [230–260.] 230.

⁴ Zilahy József: Nyáradmenti teremtszomások. Ethnographia XX. 1909. 363–364.

⁵ Lukács László: Húsvéti tojásjátékok. In Tárgyak, életformák, népszokások. Székesfehérvár, 2012. 389–399.

⁶ Gönczi Ferenc: A somogyi gyermek. Kaposvár, 1937. 252–257.

A tojásjátékok között a Dunántúlon a legelterjedtebb és legkedveltebb a *tojásgurigatás* (*tojásgurítás*, *gurgulázás*). Sok helyen úgy játszották, hogy a domboldalon kialakítottak egy vajat vagy mélyedést, amelynek az alja kiszélesedett. Ebbe a széles öbölbe tettek egy tojást, amit el kellett találni egy másikkal, amit a lejtőn gurítottak le. Egy körben általában az összes gyerek egyszerre gurította le a tojásokat, a nagy kavardásban sokszor nem érték el a céltojást ezek a játékeszközök. Minden esetben az a gyerek nyert, akinek a tojása épségben leért a domb aljában lévő tojáshoz.

Mielőtt rátérnék Zamárdi szokásának leírására, hadd kezdjem kicsit távolabbról a játék bemutatását. A Zamárdi mellett fekvő majorság, Szántópuszta hagyományát érdemes ennél a témánál bővebben kifejteni. Ez a terület Együd Árpád⁷ gyűjtése idején mindennapi kapcsolatban állt Zamárdival, sokan dolgoztak a majorságban a településen élők közül. Ennek ellenére a pusztán több játék maradt fenn, Zamárdiban csak egyet ismertek, ennek is egy olyan változatát, amilyenre máshol nem találtam adatot. De először nézzük, hogy Szántópusztán Együd Árpád gyűjtése szerint milyen játékok voltak ismertek. A tojások összekocantása egyszerű módja a versengésnek: két gyerek egymással szemben állva összeütötte a két tojást, és amelyiké összetörött vagy megrepedt, az a gyerek lett a vesztes. A tojásba dobálást is ismerték, és hasonlóképpen játszották, mint a már említett esetekben (az egymás kezében, vagy a földön lévő tojásba igyekeztek aprópénzt belevágni, ha sikerült, akkor a dobó nyert, ha nem, akkor viszont a másik). A dobálásnak egy másik változata is ismert volt: az egy csomóba állt gyerekek közül az egyik földobta a tojást, míg a többiek igyekeztek rádobni, eltalálni.

A gurításnak két változatát ismerték. A kevésbé elterjedt játékokban a tojásokat egymás felé gurították, és természetesen az veszített, aki eltörött vagy megrepedt az összeütközéskor. A másik változat sokkal kedveltebb volt a fiatalok körében, ezt nevezték *lejtős gurítás*nak. A lejtő aljába helyeztek egy tojást, majd az előre kialakított mélyedésben mindenki legurította a sajátját, a cél az volt, hogy a lejtő aljában lévő tojást eltalálni úgy, hogy az, amit legurítottak, ne sérüljön. A lányok is sokszor kimentek szurkolni, de nem is a fiúkat biztatták, hanem inkább azért izgultak, hogy a tojásuk, amit a locsolásért adtak cserébe, minél tovább épségben maradjon. A furfangos fiúk néha fából készült tojást használtak a játékhoz, de ha a többiek ezt megtudták, akkor jól elnaspángolták az illetőt, „*vagy megdobálták repedt tojásokkal*”. Az összetört tojásokat általában közösen jóízűen elfogyasztották.

Zamárdiban ezzel szemben másképp nézett ki a húsvéti tojásjáték. Csak a *tojásgurigatás*ról sikerült adatot gyűjtenem, a Dunántúlon ismert többi játékról nem tudtak az adatközlőim. Mint említettem, ez a *gurgulázás* sem olyan, mint a legtöbb esetben. Zamárdiban a gyerekek nem egy helyre mentek ki húsvét hétfő délután,⁸ mindenki azzal a társasággal (főleg szomszédokkal) és ott játszott ezen a napon is, mint ahol az év többi napján. Legtöbbször persze a Kőhegyre⁹ (Kües-domb) jártak, vagy az erdő szélébe, a Széles-csapás végénél lévő dombra. Nem csak fiúk jártak *gurigatni*, hanem a lányok is elmentek velük és játszottak is, főleg a megmaradt tojásokkal.

„Gurgulázás” húsvéti tojásokkal Zamárdiban
(A szerző felvétele)

„Lányok, mind osztálytársak, barátok összeálltunk, kimentünk a Diászóra¹⁰ és a dombra elindítottuk a tojást. Mit is szoktunk mondani? Igen, guriguri, azt szoktuk mondani és akkor gurult a tojás, ahol megállt, szétment, ott felvettük, mit számított. Jaj, ne vedd ám a szádba, mert piszkos. [Utánóz egy magas, kényeskedő hangot.] Tudod ki foglalkozott ilyenekkel, úgyhogy fogtuk szépen, megettük.” (Sz. M.)

⁷ Együd Árpád: Szántópuszta és környéke szájhagyománya. Győr, 1985. 26.

⁸ Egyes helyeken meghatározott volt a helyszín. Például Vértessomlón *Tojásgurító* vagy *Tojás-domb* nevű hely létezett, mivel minden évben ezen a területen történt a tojásgurítás. Télen a gyerekek ezt használják szankózásként. *Kemecsi Lajos*: Húsvéti tojásgurítás Komárom megyében. Honismeret XXVIII. 2000. 2. [36–38.] 37.

⁹ Zamárdi határában található magasabb domb, amelyen elsősorban szőlőművelés folyik.

¹⁰ Zamárdi külterületén található dombos legeltető hely.

A játék abból állt, hogy a tojásokat a lejtőn kellett minél messzebb gurítani úgy, hogy ne törjenek össze. Az nyert, akinek a tojása a legmesszebb jutott épségben. Nem mindig volt célja a versengés, inkább csak azért játszottak, hogy szórakozzanak, elűssék az időt valamivel. A szétört tojásokat gyorsan felszedték a földről, és együtt megették. Versikéket nem igazán mondtak, egy adatközlő emlékezett csak olyan szövegre, amellyel a tojást „biztatták”: „*Guriguri, gurigiri.*” Akinek a legtovább épen maradt a tojása, az lett a *tojáskirály*, ezt mondogatták neki, de ez a győzelem semmi egyébgel nem járt. (K. I.)

A múlt század közepe táján már családi eseménnyé nőtte ki magát ez a szokás és a szülők, nagyszülők is eljártak a gyerekekkel. Amíg a fiatalok játszottak, addig a felnőttek borozgattak, beszélgettek, közösen jó hangulatban töltötték a húsvéthétfő délutánját. Az elmúlt évtizedekben teljesen elhalványult ez a szokás, az emlékezet még megőrizte, de a gyakorlatból már szinte teljesen kiveszett, csak egy-két kisgyerekes család eleveníti meg, amíg a gyerekek érdeklődnek iránta.

Ugyan mondhatjuk, hogy ez a szokás megőrződött a zamárdiak körében, lényegében ez nem teljesen fedi a valóságot. Olyan formában, mint az 50–60 évvel ezelőtti események elbeszélésében halljuk, már nincs jelen. A fiatalok már nem a játszótársaikkal, barátaikkal állnak össze, ha tojásgurításról van szó. Az elmúlt években inkább a család lett az a közösség, amely a megmaradt tojásokkal játszik. De már ők sem minden évben. Sokkal inkább lett egyfajta múltidéző jellege ennek a cselekvésnek. A szülők, akik még rendszeresen játszottak ilyen éveken keresztül, megmutatják a gyerekeiknek, hogy milyen játékok voltak fiatal korukban. A játékra az elmúlt évtizedben már nem olyan területek adtak otthont, mint a Kő-hegy, vagy a Diászó, ahol többen is találkozhatnak játék közben. Sokkal inkább a saját telkekre, elsősorban szőlőbe szorult ez a tevékenység. Mindamellert itt is lehet egy kis sütögetés, az uzsonna elfogyasztása a szabadban. Egy másik mód, hogy több család összegyűlik, olyanok, akik jól ismerik egymást, többször szerveznek maguknak közös programot, és együtt töltik a délutánt valamelyik familiánál. Ilyenkor is játszanak a megmaradt tojásokkal a gyerekek, ebben az esetben a versenyjelleg is szerepet kap valamilyen formában.

Volt egy másik módja is a megmaradt tojás felhasználásának, ha már nem ették meg, mivel nem szabadott ezt sem a szemétkébe dobni. Amelyik családnál nem volt kisgyerek, aki játszhatott volna vele, ott összedarabolták a főtt tojást és aprított *csallánlevél*lel együtt a baromfik ételéhez adták, így nem vészett kárba a maradék. Volt olyan is, aki megvárta a szerdát, és ha addig nem fogyott el a tojás, akkor adta a tyúkoknak. Előtte összekeverte zöld hagymaszárral és egy kevés kukoricadarával a felkockázott maradék tojást. Ez azért volt jó, mert ha ebből ettek, akkor nem csípték ki egymást a csirkék. Újabbán már van, aki a melegházba viszi, mert így sem kerül kidobásra. Gyerekek körében végzett kérdőíves kutatásom eredményeként elmondható, hogy csekély százalékuk hallott csak a *tojásgurítás*ról, de közülük is csak egy-kettő játszott ilyen. A lányok körében sem általános a tojásfestés, sokan csak csokitojást és pénzt adnak a locsolóknak, és otthonra sem csinálnak hímes tojást. Így nincsen gond a maradék tojás felhasználására.

A sok helyről származó adatok jól jelzik, hogy ezek a tojásjátékok nyelvtérületszerte el lehettek terjedve, sőt, még a környező országokban is ismertek voltak. Véleményem szerint pont ezért alakult sokféle változat, amelyeknek az alapja ugyanaz: hatékonyan felhasználni a megmaradt, felesleges tojásokat. Mára ugyan ez Zamárdiban alábbhagyott és jelentősen megváltozott, de még nem szűnt meg teljesen és ha a locsolás újbóli népszerűvé válását vesszük figyelembe, elképzelhető, hogy nem is fog.

Széles Ágota

Betyárkártya

Vargyas Ildikó képzőművész és Kürtössy Péter néprajzkutató alkotása

A kártyapaklik nem csupán a kártyázás szükséges tárgyi kellékei, de komoly ikonográfiai tartalmak hordozói, és esztétikai szempontból is értékelhetőek. Kolb Jenő, a magyar kártyatörténet klasszikusa így írt erről máig alapvető művében, a *Régi játékkártyákban* (1939): „*Először természetesen mint grafikai termék jön tekintetbe a kártya. [...] [m]űvészi alakítás és technikai kivitel szempontjából semmi különbség sincs a közös műhelyből kikerült szebbnél szebb Biblia Pauperumok, passió-képek, művészi egylapos nyomtatványok s a játékkártyák közt. [...] De a kártya nemcsak grafikai termék, hanem tartalmánál fogva a játék szellemének és a játék mélyén rejlő szimbólumoknak kifejezője is.*”

A kártyakészítés története során koronként a kialakult, elterjedt kártyafajtákat (tarot, francia és német [magyar] színjelzőjű) különböző alakokkal és jelenetekkel illusztrálták. A barokk és rokokó kártyák széplelkű allegóriákat és gáláns jelenteket ábrázolnak, a felvilágosodás korában moralizáló és oktató célok jelentkeznek, a klasszicizmus a mitológiához nyúl vissza, és minden korban népszerűek a képes lapokon híres emberek (uralkodók, hadvezérek, művészek) megjelenítései.

Nálunk, Magyarországon a német színjelzőjű, a Tell Vilmos-mondakörre épülő, 32 lapos ún. *magyar kártya* volt sokáig, talán még napjainkig is, a legnépszerűbb, legelterjedtebb pakli. E magyar kártya ikonográfiáját álmodta és alkotta újra egy fiatal szerzőpáros: Vargyas Ildikó képzőművész és Kürtössy Péter néprajzkutató.

Vargyas Ildikó Pécsen élő, gyergyóalfalusi festőművész. Odaát, a határon túl egyéb kvalitásait is ismerik, ezekből „hozott haza” kifestőst készítve, azt kicsiknek-nagyoknak ajánlva terápia gyanánt. A csíkszeredai művészeti líceum elvégzése után rájött, a művészet szép, de nem elég, olyasmit szeretne hozzá tanulni, ami az emberi lélekkel kapcsolatos. Párhuzamosan végezte a művészeti és a teológia szakot, aztán vizuális kommunikáció, tárgy- és környezetkultúra szakon tanult, annak módját kereste, hogy az emberek életébe becsempéssze a művészetet, hogy örömmel forduljanak bármilyen alkotói folyamat felé. Ehhez kellett a képzőművészet, és ezen törekvéseinek egy érdekes objektivációja a *betyárkártya* megalkotása, amelyhez a folklór háttéranyagot néprajzos társa, Kürtössy Péter szolgáltatta.

A betyárkártya 2014-ben született meg. 32 lapos, római számokkal és figurákkal, német színjelzőkkel jelzett hagyományos magyar kártya. Motívumvilága a magyar díszítőművészetben alapul, lapjain a XIX. századi magyar betyárvilág legjelentősebb alakjait idézi meg. De nem csupán a képes lapokon jelennek meg a betyárok, a számozott lapok (7–10) kis jelenetei egy-egy betyár működésének történetét kísérik végig.

A kártya tők színjelű, számozott lapjain egy olyan, több változatban is ismert népdal kel életre, mely nevezetes bakonyi betyárunknak, Sobri Jóskának börtönbéli szerelmi kalandját meséli el, míg a piros számozott lapokon egy Rózsa Sándorról és Petőfi Sándorról szóló történeti monda elevenedik meg, amelyet Gunda Béla etnográfus Kisszénáson jegyzett le néprajzi gyűjtőútján Plesóczky György számadó gulyástól.

Az ász lapokon a már a Tell-kártyán sem újdonságnak számító évszakallegóriák láthatók, azonban képi világuk merőben más, a hagyományos magyar paraszti világot idézik: a tavaszt egy torockói viselőben öltözött, kezében bárányt ölelő, az ősz egy kalotaszegi ruhát viselő, ölében szőlőfürtöket tartó leány jelképezi, míg a nyarat egy alföldi aratási jelenet, a telet pedig pihenő lován üldögélő, pipázó csikós jelzi.

A lapok mellett egy ismertető is található a dobozban, amely a kártya történelmébe és a betyárok életébe nyújt rövid betekintést.

A betyárkártya lapjai a következők. *Ászok*: alföldi csikós (makk), torockói leány (piros), alföldi férfi (tök), kalotaszegi leány (zöld). *Királyok*: Bogár Imre (makk), Rózsa Sándor (piros), Angyal Bandi (tök), Zöld Marci (zöld). *Felső*: Oroszlán Pali (makk), Milfajt Ferkó (piros), Sobri Jóska (tök), Savanyó Jóska (zöld). *Alsók*: Sisa Pista (makk), Vidróczki Marci (piros), Mészáros Pali (tök), Jáger Jóska (zöld).

A betyárokról és a kártyáról egy bővebb ismertető is megjelent, Vargyas Ildikó párjával, Kürtössy Péterrel adott ki egy művés kiadványt *Betyárok a magyar kártya lapjain* címen. Benne szó van arról,

Bokor Béla, Vargyas Ildikó és Andrásfaly Bertalan a pécsi kiállítás megnyitóján

hogy mit jelent a kártya az embernek, és mit a magyar embernek, aztán pedig bemutatják a betyárkártyát is. Kiemelik a magyar kártyagyártás ikonikus figuráit, a többi fejezetben pedig a Vargyas Ildikó-féle kártyán megjelenő betyárokról beszélnek. Sorban mutatják be a százahagyomány és népdalok által életben tartott egykori betyárokat úgy, hogy valós és nem idealizált képet festenek ezekről a személyiségekről.

A betyárkártya képzőművészeti alaplapjait több kiállításon is bemutathatta az alkotó: Gyergyóújfalu; Pannon Magyar Ház, Pécs. Legutóbb a Kossuth Rádió *Vasárnapi Újság* című műsorában hallhattunk a betyárkártya alkotóival készített interjút.

Vasvári Zoltán